

jild. 3 No 1 (2026)

**MANAGEMENT AND ECONOMICS
SCIENTIFIC RESEARCH JOURNAL**

**MENEJMENT VA IQTISODIYOT
ILMIY-TADQIQOT JURNALI**

**НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ
ЖУРНАЛ МЕНЕДЖМЕНТА И ЭКОНОМИКИ**

journals@timeedu.uz

+998 95 651 90 00

☎ +998 95 651 90 00

✉ journals@timeedu.uz

📍 Shota Rustaveli ko'chasi, 114

🌐 tmijournals.ndc-agency.uz

✈ TMII_ilmiy_bolim

Tahririyat jamoasi

BOSH MUHARRIR:

Narbayev Sharafatdin Kengeshovich

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Norbekov Shohzod Mamarasul o'g'li

TAHRIR HAY'ATI

1. Sharipov Qo'ngratbay Avezimbetovich — O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri, tfd, professor.
2. Axmedov Xojiakbarxon Dilshatovich — Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti rektori, ifn, dotsent.
3. Gulyamov Saidasror Saidaxmedovich — O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademiyasi, ifd, professor.
4. Xotamov Ibodullo Sadulloyevich — Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti Iqtisodiyot kafedrası professori, ifn.
5. Sultonov Mansur Qilichovich — O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Ta'lim sifatini ta'minlash milliy agentligi ekspertlar guruhi rahbari, tffd, dotsent.
6. Chertovitskiy Aleksandr Stepanovich — "Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti" Milliy tadqiqot universiteti professori, iqtisodiyot fanlari doktori.
7. Popkova Yelenadyevna — Rossiya Gen "Ilmiy aloqalar instituti" avtonom notijorat tashkiloti prezidenti, iqtisodiyot fanlari doktori, professor.
8. Dr Go Khang Ven — Malayziyaning INTI xalqaro universiteti prorektori.
9. Wang Cheng — XXR "Hebei Institute of Mechanical and Electrical Technology" instituti iffd, dotsent.
10. Xakimova Nilufar Karimkulovna — O'zMU huzuridagi Yarimo'tkazgichlar fizikasi va mikroelektronika ilmiy-tadqiqot instituti PhD, ilmiy xodimi.
11. Yo'ldoshev Nuriddin Qurbonovich — Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti Biznes boshqaruvi va moliya kafedrası ifd, professor.
12. Chariyev Qurbon Amirovich — Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti Iqtisodiyot kafedrası professori, ifd.
13. Abduraimova Nigora Radjabovna — Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti Iqtisodiyot kafedrası dotsenti, iffd.
14. Anarqulova Gulnaz Mirzaxmatovna — Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası professori, ifn.
15. Yakubov Sadirjan Bakiyevich — Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası professori, ifn.
16. Kadirova Istora Bobirovna — Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti Karyera markazi direktori, iffd, dotsent.
17. Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi — Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti doktoranti, iffd, dotsent.
18. Mamatov Narzullo Solidjonovich — "TIQXMMI" MTU kafedra mudiri, texnika fanlari doktori, professor.
19. Turaqulov Otabek Xolmirzayevich — Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti Muhandislik va axborot texnologiyalari kafedrası mudiri, tffd, dotsent.
20. Toirov Shuxrat Abduganiyevich — Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti Muhandislik va axborot texnologiyalari kafedrası professori vb, tffd.
21. Yusupov Rustam Abdimuratovich — Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti Muhandislik va axborot texnologiyalari kafedrası dotsenti, tffd.
22. Nazarov Xolmo'min Abduxobovich — Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti Muhandislik va axborot texnologiyalari kafedrası dotsenti, fmf.
23. Asrayev Muhammadmullo Abdulla o'g'li — Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti Muhandislik va axborot texnologiyalari kafedrası dotsenti, tffd.
24. Yunusova Shaxnoza Muxamedumarovna — Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası dotsenti, fffd.

MUNDARIJA

Чертовичкий А.С., Нарбаев Ш.К.	Роль агроландшафтов в организации рационального использования земель в условиях перехода к "зеленой экономике"	4
Xotamov I.S.	Biznesning raqobatbardoshligini ta'minlash xususiyatlari	15
D.T.Muhamediyeva, Yu.Sh.Yuldoshev, F.A.Tagayev	Kvant kompyuterlari davrida post-kvant kriptografik algoritmlarini baholash	26
Omonturdiyev O. E., Abduraxmanova Z.T.	Oziq-ovqat bozori rivojlanishini prognozlash mexanizmini o'rganish metodikasi	36
Mamasoatov D.R.	Raqamli texnologiyalardan foydalanishning investitsion jozibadorligini baholash uslubiyoti	51
Содиков М.А.	Особенности стратегии дифференциации товаров и услуг	58
Mansurov A.A.	Methodological deficiencies and the integration of green accounting in uzbekistan's environmental audits: an operational analysis	63
Matchanova M.I., Matchanov T.M.	Plastmassa ishlab chiqarishda innovatsion salohiyat mazmuni va uning ishlash mexanizmi	77
Nasrullayev N.B., Toshpo'latov Sh.O.	Veb-ilovalarda xavfsizlik sarlavhalarining noto'g'ri konfiguratsiyasi: aniqlash va tahlil	86
Toshboyev M.M.	Mintaqa eksport salohiyatini shakllanishi va rivojlanishi omillari	97
Nurxonov N.Q.	Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligi mahsuloti hajmi ko'rsatkichlarini arima modeli yordamida prognozashtirish	107
Вахобов А.Р.	Суғурта аудитини такомиллаштириш масалалари	115
Qudratxo'jayev A., Tohirova M.D.	Hududlarda barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda "yashil" texnologiyalardan foydalanish	122
Asamxodjayeva Sh.Sh., Maxamadjonov D.P.	Sun'iy intellekt texnologiyalarining mashinasozlik sanoatiga ta'siri	132
Абдураимова Н.Р.	Влияние демографического роста на рынок труда в Узбекистане	142

OZIQ-OVQAT BOZORI RIVOJLANISHINI PROGNOZLASH MEXANIZMINI O'RGANISH METODIKASI

Omonturdiyev Ortiq Eshboyevich

*Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti
Biznes boshqaruvi va moliya kafedrası mudiri*

Abduraxmanova Zuxra Toxir qizi

*Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti
Biznes boshqaruvi va moliya kafedrası katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada oziq-ovqat bozori rivojlanishini prognozlash mexanizmlarini o'rganishning nazariy va amaliy jihatları tahlil qilinadi. Tadqiqotda oziq-ovqat bozorining asosiy tarkibiy qismlari, unga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar hamda ularning o'zaro bog'liqligi o'rganilgan. Shuningdek, prognozlash jarayonida qo'llaniladigan zamonaviy ekonometrik usullar, xususan, regressiya tahlili, vaqt qatorlari modellari (ARIMA, ARDL) va ularning amaliy ahamiyati yoritilgan.

Maqolada oziq-ovqat mahsulotlari narxlari, iste'mol hajmi va import ko'rsatkichlari asosida prognozlash mexanizmlarini shakllantirish metodikasi ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, bozor barqarorligini mustahkamlash va samarali iqtisodiy siyosat yuritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: oziq-ovqat bozori, prognozlash, ekonometrik model, ARIMA, ARDL, regressiya tahlili, narx dinamikasi, iste'mol, import, bozor barqarorligi.

Annotation. This article analyzes the theoretical and practical aspects of studying the mechanisms for forecasting the development of the food market. The study studied the main components of the food market, the internal and external factors that affect it and their relationship. Also covered are modern econometric techniques used in forecasting, in particular regression analysis, Time Series models (ARIMA, ARDL), and their practical significance.

The article developed a methodology for the formation of forecasting mechanisms based on food prices, consumption volumes and import indicators. The results of the study are important in ensuring food security, strengthening market stability and maintaining effective economic policies.

Keywords: food market, forecasting, econometric model, ARIMA, ARDL, regression analysis, price dynamics, consumption, import, market stability.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты изучения механизмов прогнозирования развития продовольственного рынка. В исследовании изучались основные компоненты продовольственного рынка, влияющие на него внутренние и внешние факторы, а также их взаимосвязь. Также освещаются современные эконометрические методы, применяемые в процессе прогнозирования, в частности, регрессионный анализ, модели временных рядов (ARIMA, ARDL) и их практическое значение.

В статье разработана методика формирования механизмов прогнозирования на основе показателей цен на продовольственные товары, объемов потребления и импорта. Результаты исследования приобретают важное значение для обеспечения продовольственной безопасности, укрепления стабильности рынка и проведения эффективной экономической политики.

Ключевые слова: продовольственный рынок, прогнозирование, эконометрическая модель, ARIMA, ARDL, регрессионный анализ, динамика цен, потребление, импорт, стабильность рынка.

XX asrdan boshlab dunyo aholisining keskin o'sishi, iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi hamda global integratsiya jarayonlarining jadallashuvi natijasida ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning rivojlanish sur'atlari sezilarli darajada tezlashdi. Ayniqsa, axborot almashinuvi tezligining ortishi va xalqaro bozorlardagi o'zgarishlarning dinamik xarakter kasb etishi jahon iqtisodiyotida barqarorlikni ta'minlash masalasini dolzarb muammoga aylantirdi. Bunday sharoitda kelajakdagi jarayonlarni oldindan aniqlash va ularga moslashish ehtiyoji yanada kuchaymoqda. Kelajakni ilmiy

asosda oldindan baholash jarayoni sifatida prognozlash ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarni boshqarishda muhim vosita hisoblanadi. Prognozlash orqali turli iqtisodiy jarayonlarning rivojlanish tendensiyalari aniqlanadi, ehtimoliy xavf va imkoniyatlar baholanadi hamda strategik qarorlar qabul qilish uchun zarur ilmiy asos yaratiladi. Ilmiy prognozlash intuitiv yoki diniy qarashlardan farqli ravishda obyektiv iqtisodiy qonunlar, statistik ma'lumotlar va ilmiy metodlarga asoslanadi.

Ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash jamiyat rivojlanishining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, iqtisodiy

tizimlarning kelajakdagi holatini aniqlash, mavjud resurslardan samarali foydalanish va barqaror rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu jarayon o'tmish va hozirgi davr ma'lumotlari asosida kelajakni baholashga tayanadi, biroq u doimo ma'lum darajadagi noaniqlik bilan bog'liq bo'lib qoladi. Shunga qaramay, prognozlash noaniqlik darajasini kamaytirish, iqtisodiy qarorlar samaradorligini oshirish va rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqotda ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash obyekti sifatida oziq-ovqat bozori tanlangan bo'lib, uning rivojlanishi mamlakat iqtisodiy xavfsizligi va aholi farovonligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Oziq-ovqat bozori ishlab chiqarish, taqsimlash va iste'mol jarayonlarini o'z ichiga olgan murakkab tizim bo'lib, unga turli iqtisodiy, demografik, institutsional va tashqi omillar ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli mazkur bozor rivojlanishini ilmiy asosda prognozlash zarurati mavjud. Tadqiqotning asosiy maqsadi oziq-ovqat bozori rivojlanishini prognozlash mexanizmlarini o'rganish va ularni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun oziq-ovqat bozoriga ta'sir etuvchi omillarni

aniqlash, prognozlash usullarini tizimlashtirish hamda zamonaviy ekonometrik modellar asosida prognozlash mexanizmini ishlab chiqish vazifalari belgilangan.

Mazkur tadqiqot natijalari oziq-ovqat bozori rivojlanishining istiqboldagi yo'nalishlarini aniqlash, bozor barqarorligini ta'minlash hamda samarali davlat siyosatini shakllantirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash nazariyasi va metodologiyasi ko'plab xorijiy hamda mahalliy olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Xorijiy tadqiqotchilar orasida I.V. Bestujev-Lada prognozlashni ijtimoiy jarayonlarning kelajakdagi rivojlanishini ilmiy asosda aniqlash vositasi sifatida talqin qilib, prognozlashning nazariy asoslarini ishlab chiqqan. N.D. Kondratyev esa iqtisodiy rivojlanishning uzoq muddatli sikllari nazariyasini asoslab berib, iqtisodiy jarayonlarni prognozlashda tarixiy yondashuvning muhimligini ko'rsatgan. Ekonometrik prognozlash yo'nalishida J. Tinbergen va L. Klein tomonidan ishlab chiqilgan modellar iqtisodiy jarayonlarni matematik-statistik usullar asosida tahlil qilish va prognozlash imkonini berdi. Shuningdek, G. Box va G. Jenkins tomonidan taklif etilgan ARIMA modeli vaqt qatorlari asosida

prognozlashning muhim vositasi sifatida keng qo'llanilmoqda.

Mahalliy olimlar tomonidan ham ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash va oziq-ovqat bozori rivojlanishi masalalari muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri sifatida o'rganilgan. Jumladan:

A. Vahobov va Sh. Shodmonov asarlarida makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, bozor iqtisodiyotini rivojlantirish hamda iqtisodiy jarayonlarni prognozlashning nazariy asoslari yoritilgan. B. Xodiev tomonidan ekonometrika fanining rivojlanishi, iqtisodiy jarayonlarni modellashtirish va prognozlash usullarining amaliy qo'llanilishi keng tahlil qilingan. K. Berdimuhamedov va S. G'ulomov ilmiy ishlarida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, tarkibiy o'zgarishlar va ularni prognozlash masalalari ko'rib chiqilgan. M. Yo'ldoshev va boshqa mahalliy tadqiqotchilar tomonidan oziq-ovqat bozori infratuzilmasi, talab va taklif muvozanati hamda narxlar dinamikasiga oid ilmiy ishlanmalar amalga oshirilgan.

Shu bilan birga, mavjud mahalliy tadqiqotlarning aksariyatida oziq-ovqat bozori rivojlanishini prognozlash masalasi ko'proq umumiy iqtisodiy tahlil yoki alohida ko'rsatkichlar darajasida o'rganilgan bo'lib, prognozlash mexanizmining

kompleks va tizimli modeli yetarli darajada shakllantirilmagan.

Mazkur tadqiqotning o'ziga xos jihati shundan iboratki:

-oziq-ovqat bozori rivojlanishini prognozlash mexanizmi tizimli yondashuv asosida kompleks tarzda ishlab chiqildi;

-prognozlashning nazariy, metodologik va amaliy jihatlarini o'zaro integratsiya qilindi;

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur tadqiqotda oziq-ovqat bozori rivojlanishini prognozlash mexanizmlarini o'rganishda tizimli, kompleks va taqqoslama yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi bir nechta bosqichlardan iborat bo'lib, ular o'zaro uzviy bog'liq holda amalga oshirildi.

Birinchi bosqichda oziq-ovqat bozori rivojlanishining nazariy asoslari o'rganilib, ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash tushunchasining mohiyati ochib berildi. Ushbu jarayonda ilmiy abstraksiya, mantiqiy umumlashtirish va tahlil usullaridan foydalanildi. Ikkinchi bosqichda oziq-ovqat bozoriga ta'sir etuvchi omillar aniqlanib, ularning o'zaro bog'liqligi statistik va iqtisodiy tahlil usullari yordamida o'rganildi. Bunda talab va taklif, narx dinamikasi, iste'mol darajasi hamda import ko'rsatkichlari asosiy indikatorlar sifatida tanlandi.

Uchinchi bosqichda prognozlash usullari qo'llanildi.

Tahlil va natijalar. Prognozlash tizimida ijtimoiy rivojlanishni prognozlash muhim o'rin tutadi. huni ta'kidlash lozimki, ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash ijtimoiy rivojlanishni prognozlashning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u joriy ijtimoiy munosabatlar tizimida ijtimoiy hayotni kompleks va tizimli ravishda tashkil etish, iqtisodiy muammolarni yechish, ijtimoiy inqirozlarni bartaraf etish hamda mamlakatning barqaror rivojlanish yo'nalishlarini shakllantirish uchun strategik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot obyektiga qarab, fanning turli sohalarida prognozlash tushunchasi o'ziga xos ma'noga ega bo'ladi. Va turli xil ilmiy fanlarga tegishli bo'lishiga qaramay, "prognozlash" tushunchasini sharhlovchi ko'pchilik olimlar kelajakda prognozlash obyektining rivojlanishi haqida ma'lumot olishga e'tibor berishadi. Prognozlash konsepsiyasini talqin qilishning asosiy yondashuvlarini tahlil qilib, biz kelajakda prognozlash obyektining asosiy parametrlari o'zgarishini ilmiy asoslangan prognoz qilish jarayoni sifatida ijtimoiy-iqtisodiy prognozlashning sabab-oqibat munosabatlari, uning rivojlanish tendentsiyalari va qonuniyatlarini

o'rganishga asoslangan o'ziga xos ta'rifini taklif qilmoqchimiz.

Ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash odatda iqtisodiyotning kelajakdagi holati asosan uning o'tmishdagi va hozirgi holati bilan belgilanadi degan taxminga asoslanadi. Ular obyektiv iqtisodiy qonunlar bilan bog'langan bo'lib, ular ma'lum sharoitlarda nafaqat o'tmishda yoki hozirda, balki kelajakda ham amal qiladi. Iqtisodiy qonunlar o'z mohiyatiga ko'ra moddiy ishlab chiqarish sohasida sodir bo'layotgan jarayon va hodisalarning barqarorligini, takrorlanishini kafolatlaydi va o'tmishni hozirgi kunga, hozirgi kundan kelajakka olib borishni amalga oshiradi. Binobarin, axborotning to'liqligi va ishonchliligi sharoitida obyektiv iqtisodiy qonunlarning sifat va miqdor xususiyatlarini bilish iqtisodiyotning kelajakdagi holatini determinizm uchun asos yaratadi.

Biroq, kelajak doimo noaniqlik elementlarini o'z ichiga oladi, chunki ijtimoiy-iqtisodiy tizimni rivojlantirishning boshqa varianti har doim mavjud. Demak, ijtimoiy-iqtisodiy prognozlashning asosiy vazifasi ikki yo'nalishda namoyon bo'ladi. Avvalo, haqiqiy iqtisodiy jarayonlarga tayanib, kelajakdagi holatni aniqroq tasavvur qilish va noaniqlik darajasini kamaytirishdir. Shu bilan birga, prognoz natijalari

asosida joriy va uzoq muddatli rivojlanish rejalarini shakllantirishga ko'maklashish, qabul qilinayotgan qarorlarning natijalari va oqibatlarini baholash imkonini yaratish ham uning muhim funksiyasidir.

Shuni ta'kidlash lozimki, ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash obyekti sifatida O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy salohiyatini shakllantiruvchi tizimlar qaraladi. Ushbu tizimlar sanoat, hududlar, korxonalar darajasidagi imkoniyatlar, mehnat resurslari (mehnat salohiyati), tabiiy resurslar, moddiy ishlab chiqarish sohasi (sanoat salohiyati), noishlab chiqarish sektorining tarmoqlari (ijtimoiy salohiyat) hamda ilmiy-texnik salohiyatni o'z ichiga oladi, jumladan fan, ilmiy faoliyat va innovatsion tajriba. Predmet sifatida esa prognoz davridagi turli omillar ta'sirida iqtisodiyotda sodir bo'ladigan sifat va miqdoriy o'zgarishlar olinadi.

Tadqiqot obyekti sifatida oziq-ovqat bozorining rivojlanishini tanlab, ijtimoiy-iqtisodiy prognozlashning mohiyatini aniqlash maqsadga muvofiqdir. Tadqiqot nuqtai nazaridan, oziq-ovqat bozorining rivojlanishini ijtimoiy-iqtisodiy prognozlashning asosiy mazmuni, ushbu bozorda turli iqtisodiy, demografik, institutsional va tashqi omillar ta'sirida yuzaga keladigan miqdoriy va sifat ko'rsatkichlaridagi o'zgarishlarni tahlil

qilish va baholashdan iborat. Oziq-ovqat bozorining rivojlanish jarayonida ijtimoiy-iqtisodiy prognozlashning mohiyatini ochib berish orqali uning ijtimoiy-iqtisodiy tizimdagi beshta asosiy funksiyasini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, tarqatish va iste'mol qilish tizimida sodir bo'lgan yoki sodir bo'layotgan iqtisodiy, ijtimoiy hamda ilmiy-texnik jarayonlar va ularning tendensiyalarini puxta ilmiy tahlil qilish;

2. Oziq-ovqat bozorida yuz berayotgan iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarning o'zaro bog'liqligini tahlil qilish, shuningdek, ushbu o'zgarishlarga ta'sir ko'rsatadigan asosiy omillar kompleksini aniqlash;

3. Oziq-ovqat bozorining hozirgi rivojlanish darajasini baholash va unga xos tendensiyalarni ilmiy mezonlar asosida aniqlash;

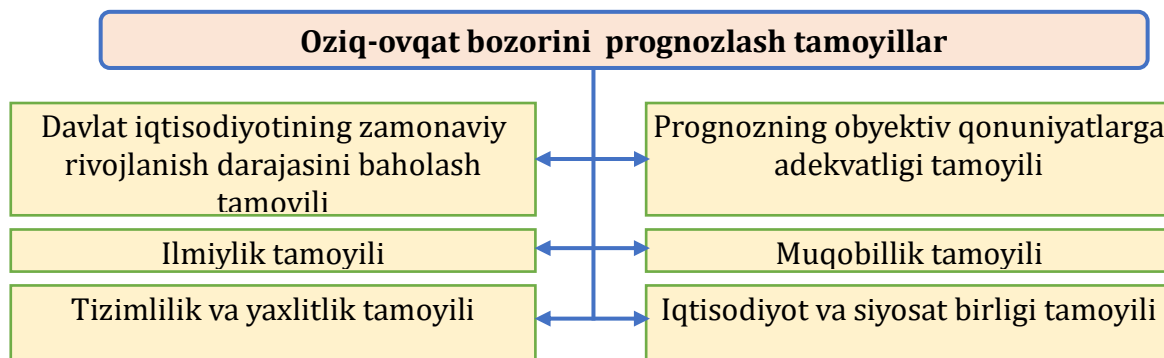
4. Ichki oziq-ovqat bozorini ijtimoiy hamda iqtisodiy rivojlantirishning turli yo'nalishlari va alternativ modellari bo'yicha takliflar ishlab chiqish;

5. Qarorlarni asoslash uchun ilmiy materiallarni jamlash.

Shuni ta'kidlash kerakki, oziq-ovqat bozori rivojlanishini ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash metodologiyasi prognozlarni tuzishning asosiy printsiplari, qonunlari, yondashuvlari,

modellari va usullarini o'z ichiga oladi, shuningdek prognozlash mantig'ini ochib beradi va tavsiflaydi. Oziq-ovqat

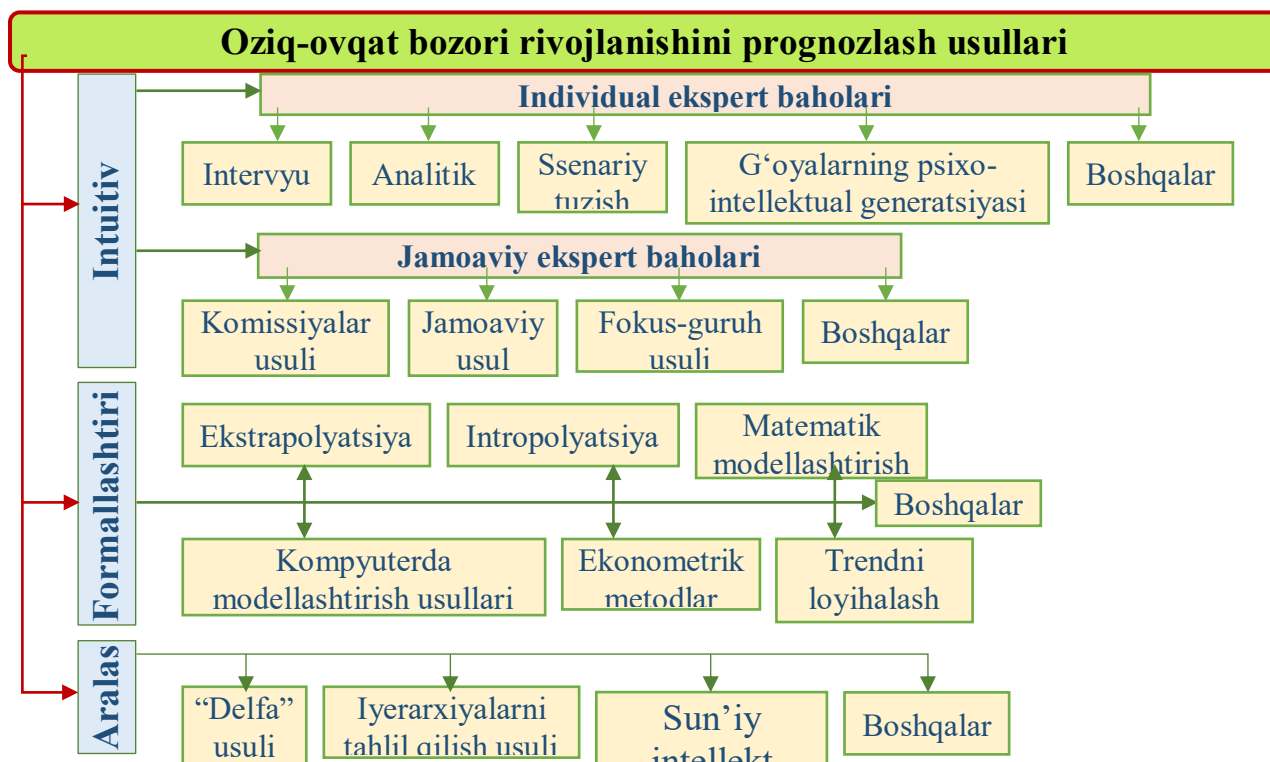
bozori rivojlanishini ijtimoiy-iqtisodiy prognozlashning asosiy tamoyillari 1-rasm keltirilgan.

1-rasm. Oziq-ovqat bozori rivojlanishini prognozlash tamoyillari.

Prognozlash tamoyillari prognoz qilishning asosiy qoidalari, ya'ni prognozlarni shakllantirish va asoslashning dastlabki qoidalari, ularning maqsadga muvofiqligi, izchilligi, tuzilishi, mantiqi va rivojlanishni tashkil etish nuqtai nazaridan, ko'payish qonuniyatlarini, sabab-oqibat munosabatlarini aks ettiradi va prognoz qilishning asosiy xususiyatlarini ifodalaydi. Ijtimoiy-iqtisodiy bashoratlashda qonunlarga muhim rol ajratiladi, chunki ular bashorat qilinayotgan hodisaning vaqt oralig'ida o'zgarmaydigan shart-

sharoitlari va parametrlarini aniqlash imkonini beradi. Ijtimoiy-iqtisodiy bashoratlash jarayonida oziq-ovqat bozorining rivojlanishini baholashda quyidagi asosiy yondashuvlar ajratib ko'rsatiladi: tarixiy yondashuv, uning mohiyati oziq-ovqat bozorini uning tarixiy shakllari bilan bog'liq holda ko'rib chiqishdan iborat. Bashoratlashning barcha usullari formallashtirish darajasiga qarab intuitsiyaviy (ekspertlik), formallashtirilgan (faktografik) va aralash usullarga bo'linadi. Usullar tasnifi 2-rasmda keltirilgan.

2-rasm. Oziq-ovqat bozori rivojlanishini prognozlash usullarining tasnifi.

Intuitsiyaviy bashoratlash usullari obyektning murakkabligi hamda ayrim hodisalar yoki jarayonlarni miqdoriy baholashning imkonsizligi sababli ko'plab omillarni hisobga olish mumkin bo'lmaganda qo'llaniladi. Ushbu usullar intuitsiyadan, ya'ni ong osti asosida paydo bo'ladigan va mantiqiy fikrlash mahsuli bo'lmagan taxminlardan foydalanishga asoslanadi. Intuitsiyaviy bashoratlash ekspert baholashlari metodiga asoslanadi. Bu metod tahlil qilinayotgan hodisa, obyekt yoki jarayonni alohida mutaxassislar yoki ekspertlar guruhi tomonidan ekspertiza qilishga asoslangan. Ekspert baholash

metodlari individual va kollektiv turlarga bo'linadi.

Individual ekspert baholariga quyidagilar kiradi:

1. "Intervyu" metodi, bunda "savol-javob" sxemasi asosida ekspert va mutaxassis o'rtasida bevosita aloqa amalga oshiriladi;

2. Analitik metod, bu bashorat qilinayotgan vaziyatni yaratish va tegishli ma'ruza yozishni nazarda tutadi;

3. Ssenariy yozish metodi, bu jarayon yoki hodisaning vaqt mobaynida turli sharoitlarda rivojlanish mantiqini aniqlashga asoslanadi;

4. Psixointellektual generatsiya metodi va boshqalar.

Jamoaviy ekspert baholari tarkibiga quyidagilar kiradi:

1. Komissiya metodi.
2. G'oyalarni kollektiv ravishda generatsiya qilish ("aqliy hujumi").
3. Matritsali metod va boshqalar.

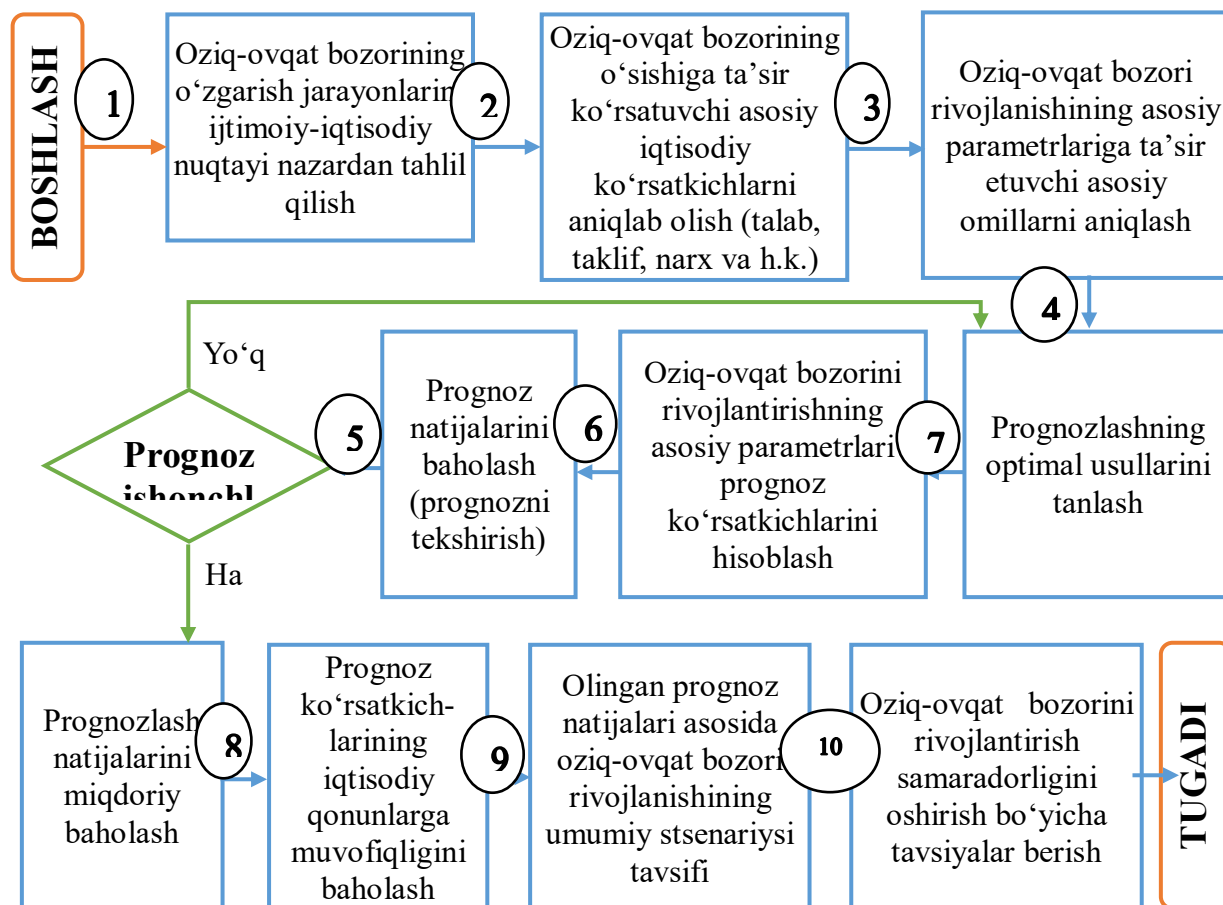
Ushbu metodlar guruhi quyidagi ikkita asosiy tamoyilga tayanadi: birinchidan, kollektiv tafakkur natijasi yuqori aniqlikka ega bo'ladi; ikkinchidan, ekspertlar tomonidan taqdim etilgan mustaqil baholashlarni qayta ishlash jarayonida oqilona g'oyalar yuzaga kelishi mumkin. Har qanday prognoz, prognoz qilish mantig'i bo'yicha amalga oshiriladi. Ya'ni prognoz hisob-kitoblarini amalga oshirish va rejalashtirilgan qarorlarni asoslashda ma'lum tartibli harakatlar to'plami.

Oziq-ovqat bozorining rivojlanishini prognoz qilish mantig'i quyidagi algoritm yordamida ishlab chiqilgan va 3-rasmda ko'rsatilgan.

Iqtisodiy fan va amaliyotda tahlil va prognozlash yonma-yon boradi,

chunki ularning dinamikasini dastlabki tahlil qilmasdan, rivojlanishning asosiy tendentsiyalari va qonuniyatlarini aniqlamasdan turib, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning borishini ishonchli prognoz qilish mumkin emas. Shunday qilib, ijtimoiy-iqtisodiy tahlil prognozlashning dastlabki bosqichi bo'lib, unda obyekt xususiyatlarining tuzilishi va tarkibini shakllantirish, tendentsiyalarni, uning rivojlanish qonuniyatlarini va uning dinamikasini belgilaydigan asosiy qonunlar va omillarni aniqlash uchun prognozlash obyektining rivojlanish tarixi o'rganiladi.

Bizning fikrimizcha, kelajak uchun mo'ljallangan prognozlar tayyorlanishi avvalo oziq-ovqat bozorining chuqur ijtimoiy-iqtisodiy tahliliga asoslanishi zarur. Bunda asosiy bozor segmentlarida oziq-ovqat mahsulotlarini yetishtirish, realizatsiya qilish mexanizmlari, iste'mol darajasi va tuzilmasi o'rganiladi.

3-rasm. Oziq-ovqat bozorini rivojlanishni prognoz qilish algoritmi.

Shu bilan birga, oziq-ovqat sanoatining rivojlanish yo'nalishlari, narx dinamikasi va ushbu jarayonlarni belgilovchi qonuniyatlar aniqlanadi. Agar ishlab chiqilgan prognoz zamonaviy fan talablariga javob bermasa, tadqiqot usulini tanlash bosqichiga qaytish tavsiya etiladi, chunki prognoz hisob-kitoblarining ishonchliligi bevosita unga bog'liq. Agar prognoz barcha tekshirish mezonlariga javob bersa, keyin prognozlash natijalarini miqdoriy baholash va ularning iqtisodiy qonunlarga muvofiqligini tahlil qilishga o'tishimiz mumkin.

Baholashlardan so'ng oziq-ovqat bozorining asosiy parametrlarining kelajakdagi rivojlanishining umumiy ko'rinishi yuqorida berilgan 3-rasmda shakllantirilgan, bu esa oziq-ovqat bozori samaradorligini oshirish uchun rivojlanishni kuchaytirishning zarur yo'nalishlarini ko'rish imkonini beradi.

Biz shuni ta'kidlaymizki, ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash oziq-ovqat bozorini rivojlantirish mexanizmining muhim elementi hisoblanadi, chunki u kelajakda bozor rivojlanishining asosiy miqdoriy va sifat parametrlarini belgilaydi, ular asosida optimal joriy va istiqbolli

rivojlanish rejalari ishlab chiqiladi va boshqaruv qarorlari qabul qilinadi.

Oziq-ovqat bozorini rivojlantirish mexanizmining mohiyatini tushunish birinchi navbatda “mexanizm” tushunchasini aniqlash orqali amalga oshiriladi. Iqtisodiyot sohasida mexanizm ko‘pincha iqtisodiy yoki iqtisodiy boshqaruv mexanizmi sifatida talqin etiladi. Iqtisodiy mexanizm deganda jamiyat yoki davlat milliy iqtisodiyotdagi ma’lum vaziyatni hisobga olib, iqtisodiy qonunlarning obyektiv talablariga muvofiq shakllangan tashkiliy tuzilmalar, boshqaruv shakllari, usullari va huquqiy normalar majmui tushuniladi.

Oziq-ovqat bozoriga tegishli mexanizm esa, iste’molchilarning mavjud va yuzaga keladigan ehtiyojlarini to‘liq qondirishga xizmat qiluvchi ishlab chiqarish, taqsimlash va realizatsiya jarayonlarini o‘zaro bog‘lab turuvchi barqaror iqtisodiy munosabatlar va elementlar tizimi sifatida izohlanadi.

Ushbu talqinni hisobga olgan holda, oziq-ovqat bozorini rivojlantirish mexanizmining asosiy elementlarini ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Demak, bizning fikrimizcha, oziq-ovqat bozorini rivojlantirish mexanizmi zamonaviy iqtisodiy sharoitlari quyidagi asosiy elementlarni o‘z ichiga oladi:

1. Mamlakatda oziq-ovqat xavfsizligini yuqori darajada ta’minlash, ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini oshirish va aholining xarid qobiliyatini qo‘llab-quvvatlash maqsadida bozor ishtirokchilarining faoliyati davlat tomonidan tartibga solinishi lozim. Shu kontekstda oziq-ovqat bozorini rivojlantirishga xizmat qiluvchi iqtisodiy usullar va tashkiliy mexanizmlardan keng foydalaniladi.

2. Oziq-ovqat bozoridagi talab, taklif va narx kabi asosiy ko‘rsatkichlarning dinamikasini prognoz qilish orqali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini shakllantirish, shuningdek, bozorni rivojlantirishga qaratilgan maqsadli dasturlarni ishlab chiqish ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash va rejalashtirish mexanizmining muhim vazifalaridan biridir.

3. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi korxonalar uchun rentabellikni ta’minlash, assortimentni iste’molchi talablariga mos ravishda kengaytirish va moslashtirishga xizmat qiluvchi tashkiliy-iqtisodiy qoidalar majmui ishlab chiqarish faoliyatining samarali muvofiqlashtirilishini ta’minlaydi.

4. Oziq-ovqat iste’molchilari to‘g‘risidagi nizom oziq-ovqat mahsulotlarini taqsimlashga, ularni sotish bo‘yicha xizmat ko‘rsatishni

yaxshilash va oshirishga, assortimentni to'g'irlash va unga qarab aholi ehtiyojlarini to'liq qondirishga yordam beradi.

5. Oziq-ovqat sanoati korxonalariga qulay faoliyat muhiti yaratish maqsadida bozor infratuzilmasi ishtirokchilari tomonidan tartibga soluvchi choralar amalga oshiriladi.

6. Globallashuv ta'sirida oziq-ovqat bozorining xalqaro integratsiya yo'nalishida rivojlanish yo'nalishini nazarda tutuvchi jahon oziq-ovqat bozori tomonidan tartibga solinishi.

Shunday qilib, tizimli va tarkibiy yondashuv nuqtai nazaridan, oziq-ovqat bozorining rivojlanish mexanizmi — ishlab chiqaruvchilar, iste'molchilar, bozor infratuzilmasi subyektlari, globallashuv jarayonlari, davlat tartibga solishi hamda ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash va dasturlash kabi omillar ta'sirida doimiy ravishda shakllanib boradigan murakkab tizim sifatida talqin qilinadi.

Oziq-ovqat bozorining o'sish jarayonini chuqur o'rganish uchun avvalo uning rivojlanish mexanizmini tashkil etuvchi asosiy tarkibiy qismlar aniqlanishi va ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash jarayoni batafsil o'rganilishi zarur. Ijtimoiy-iqtisodiy prognozlashning mohiyati oziq-ovqat bozorining kelajakdagi holatini oldindan baholashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, oziq-ovqat bozorini ijtimoiy-iqtisodiy nuqtai nazardan prognozlashning asosiy vazifasi — qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlar, mahalliy boshqaruv idoralari hamda ishlab chiqarish va savdo subyektlari uchun bozorni yanada rivojlantirish yoki mavjud barqarorlikni saqlash bo'yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ilmiy asos yaratishdir. Ushbu komponentning (IIP) ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash mexanizmidagi ahamiyati maqsad prognozlashning asosiy yo'nalishlari, parametrlari va xususiyatlarini aniqlashi bilan belgilanadi. Shunday qilib, agar IIPning maqsadi oziq-ovqat bozorida iste'molchilarning kelajakdagi talabini aniqlash bo'lsa, unda prognozlashda talabga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-demografik va narxdan tashqari omillarni o'rganishga e'tibor qaratish lozim. Agar IIPning asosiy vazifasi mahsulotlar narxlarining prognozini ishlab chiqishdan iborat bo'lsa, tadqiqot doirasida ishlab chiqarish va iqtisodiy omillarni batafsil o'rganish, valyuta kurslarining dinamikasi, iste'mol narxlari indeksi va boshqa relevant makrova mikroko'rsatkichlarni sistematik tahlil qilish lozim. Oziq-ovqat bozori rivojlanishini prognoz qilish tamoyillari, maqsadlari, oziq-ovqat bozorini rivojlantirish strategiyasi va

rivojlanish dasturlariga ega. Bizning yondashuvimizga ko'ra, oziq-ovqat bozorining barqaror rivojlanishini ta'minlashda quyidagi asosiy tamoyillar muhim ahamiyatga ega:

- aholining mavjud va kelajakdagi oziq-ovqat talabini birinchi o'ringa qo'yish;

- bozorni oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash manbalarini kengaytirish va ularning turli-tumanligini oshirish;

- iste'molchilar va ishlab chiqaruvchilar o'rtasida sog'lom va raqobatbardosh muhitni yaratish;

- ichki bozorni asosan mahalliy mahsulot hisobidan qondirishga ustuvorlik berish;

- aholining ozuqa iste'moli bilan bog'liq milliy an'analar va o'ziga xosliklarni inobatga olish;

Oziq-ovqat bozorini barqaror rivojlantirish tamoyillari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ishlab chiqarish, aylanma va iste'mol jarayonlarini samaradorligini oshirish hamda ularni intensiv rivojlantirish;

- oziq-ovqat bozorini takomillashtirish jarayonida ilg'or xalqaro tajribani tatbiq etish;

- milliy oziq-ovqat bozorining global agrooziq-ovqat tizimiga bosqichma-bosqich integratsiyalashuvi.

Shuningdek, oziq-ovqat bozorini rivojlantirish strategiyasi bozor taraqqiyotining asosiy maqsadlari, strategik vazifalari va tamoyillarini o'z ichiga oladi. U rivojlanishning ustuvor yo'nalishlarini belgilaydi hamda ularni amalga oshirish mexanizmlarini shakllantiradi. Davlat hokimiyati organlari tomonidan amalga oshiriladigan oziq-ovqat bozorining rivojlanishini prognoz qilish. Maqsadlar va tamoyillari oziq-ovqat bozorini rivojlantirish strategiyasiga bevosita ta'sir qiladi, bu ham davlat ijtimoiy-iqtisodiy prognozi asosida shakllanadi. Rivojlanish dasturlari oziq-ovqat bozorining ustuvor yo'nalishlarini belgilovchi hujjatlar bo'lib, ular bevosita strategik maqsadlar va bilvosita ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash natijalari asosida shakllanadi. Bunday yondashuvdan kelib chiqib, ko'rib chiqilayotgan elementlar (IIP) ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash jarayonida olingan natijalarning amaliy ifodasi sifatida qaraladi. Biznes subyektlarining faoliyatini rivojlantirish nuqtai nazaridan, ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash davlat tomonidan belgilangan oziq-ovqat bozorini rivojlantirishga oid strategik maqsadlar, tamoyillar va dasturlar bilan to'liq bog'liqdir. Shu tariqa, xususiy kompaniyalar bozorining kelajakdagi holatini baholashni

rejalashtirayotgan bo'lsa, ushbu elementlar prognozlash jarayonida asosiy ta'sir ko'rsatuvchi omillar sifatida e'tiborga olinishi kerak. Oziq-ovqat bozorini ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash mexanizmini tizimli yondashuv asosida o'rganish, uning tarkibiy qismlarini ajratib ko'rsatish hamda ularning o'zaro munosabati va ta'sir mexanizmlarini tahlil qilish ilmiy jihatdan muhim vazifadir.

Xulosa .Olib borilgan tadqiqotlar natijasida oziq-ovqat bozori rivojlanishini ijtimoiy-iqtisodiy prognozlashning nazariy va metodologik asoslari tizimli ravishda o'rganildi hamda umumlashtirildi. Tadqiqot davomida prognozlashning iqtisodiy jarayonlarni boshqarishdagi ahamiyati, uning asosiy tamoyillari, usullari va mexanizmlari chuqur tahlil qilindi. Aniqlanishicha, oziq-ovqat bozori murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tizim bo'lib, uning rivojlanishi ko'plab omillarga — talab va taklif nisbatiga, narx dinamikasiga, demografik o'zgarishlarga, tashqi savdo aloqalariga hamda davlat siyosatiga bog'liq. Shu sababli mazkur bozorni prognozlashda kompleks va tizimli yondashuvdan foydalanish zarur.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, oziq-ovqat bozori rivojlanishini prognozlashda

ekonometrik modellar va ekspert baholash usullarini birgalikda qo'llash prognoz aniqligini sezilarli darajada oshiradi. Shuningdek, prognozlash jarayonida tarixiy ma'lumotlar tahlili va mavjud tendensiyalarni aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqot doirasida oziq-ovqat bozori rivojlanishini prognozlash mexanizmi ishlab chiqilib, uning asosiy tarkibiy elementlari — davlat tartibga solish, bozor infratuzilmasi, ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi munosabatlar tizimi aniqlab berildi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, oziq-ovqat bozori rivojlanishini ilmiy asosda prognozlash:

-oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash;

-bozor barqarorligini mustahkamlash;

-iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish;
strategik boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim vosita hisoblanadi.

Kelgusida mazkur yo'nalishda olib boriladigan tadqiqotlarda prognozlash modellarini yanada takomillashtirish, real vaqt ma'lumotlaridan foydalanish hamda raqamli texnologiyalar asosida prognozlash tizimlarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Bobrov.V.Y. Bozor iqtisodiyoti asoslari:darslik. – Lybid, 1995.– 320 b.
2. Smit A. Xalqlar boyligining tabiati va sabablari haqida tadqiqotlar. 1–3 kitob. – M.: Nauka, 1993. – 572 b.
3. Marshall A. Iqtisodiyot fanidan tamoyillar: 3-jild. – M.: Progress-Univers, 1993. – 352 b.
4. Alimov.R.X., Ishnazarov.A.I, //“Ekonometrika asoslari”, O’quv qo’llanma-TOSHKENT. “IQTISODIYOT” 2021y, 46-50b.
5. B.Berkinov, D.S.Ashurova, M.K.Abdullaeva, J.T.Tavakalov, (2022). Qishloq xo’jalik mahsulotlari hajmini prognoz qilish dinamikasi. Ekonometrika o’quv qo’llanmasi bo’limi. Toshkent: TSUE.
6. Otajanov, U. A. (2021). Oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda iqtisodiy omillar va davlat siyosatining roli. // Iqtisodiyot va ta’lim jurnali, №4. – B. 61–68. ;
7. Lozovaya O. V. Prognozlashning nazariy va uslubiy asoslari ijtimoiy rivojlanish / O. V. Lozovaya // Innovatsion iqtisodiyot. ilmiy va ishlab chiqarish jurnali. – 2011. – 4-son (23). – 29-33-betlar.
8. Yatsura V.V. Ijtimoiy-iqtisodiy prognozlash: [darslik.] /G y va V.V. Yatsura, Senishin O.S., Gorin M.A. - Lvov: Ivan Franko Lvov Milliy universitetining nashriyot markazi, 2010. – 412 b.
9. Grabovetskiy B. E. Rejalashtirish va iqtisodiy prognozlash: [darslik.] / B. E. Grabovetskiy; Vinnitsa milliy texnika universiteti. - Vinnitsa: VNTU, 2013.-65 p.
10. Glivenko S.V. Iqtisodiy prognozlash: [darslik.] / S.V. Glivenko, M.A. Sokolov, O.M. Telijenko. – Sumi: Universitet kitobi, 2004. –207 b.

Ingliz tili muharriri: Norbekov Shohzod Mamarasul o'g'li
Sahifalovchi va dizayner: Zoirov Sardor Ziyodin o'g'li

2026. № 1

© Materiallar ko'chirib bosilganda, **"Management and Economics Scientific Research Journal"** jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelmasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pulli asosda chop etiladi.

El. pochta: journals@timeedu.uz

Tel.: +998 95 651 90 00

"Management and Economics Scientific Research Journal" jurnali 19.09.2024-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 404368-son reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. Litsenziya raqami:

C-5669639

PNFL: 308906510

Manzilimiz: Toshkent shahar Yakkasaroy tumani
Shota Rustaveli ko'chasi, 114